

Vliegen bracht het niet verder dan 503 pagina's, David Wijnkoop tot 373 en Herman Heijermans jr. tot 273 pagina's. De laatste mocht van de redactie aanvankelijk niet meedoen omdat zijn seksueel getinte realistische stukken, zoals de Bordeelschets over een hoer die syfilis had opgelopen, wanbegrip bij de arbeiderslezers zouden kunnen opwekken én omdat een opbouwende verwijzing naar de socialistische toekomst ontbrak. Tegelijk kon de redactie de betekenis van Heijermans, die een eigen blad oprichtte dat kortstondig bestond (*De Jonge Gids*), niet ontkennen. Het kwam tot een compromis over deelname.

Buiting, die gewend is dikke boeken te schrijven met veel details (zijn dissertatie uit 1989 over het ontstaan van de SDP — *Richtingenstrijd in de SDAP* — telde 960 pagina's), heeft zich, wanneer men bedenkt dat *De Nieuwe Tijd* in totaal ruim 20.000 pagina's omvatte, duidelijk ingehouden, ook wat het notenapparaat betreft. De keuze voor de thema's is in dit verband een goede geweest en geeft ook aan waar de kracht van het boek ligt. Wie wil weten hoe in socialistische kring begin twintigste eeuw over bepaalde onderwerpen werd gedacht, vindt hier de opvattingen en onderlinge debatten (met nog steeds de nodige details). *De Nieuwe Tijd* ging uiteindelijk ten onder aan de spanningen die optraden tussen de verwachtingen van de redacteurs van het nieuwe Rusland na de revolutie van 1917 en de eigen belangen van de Sovjetstaat die allengs de overhand kregen. De strijd die tot de ondergang leidde, ging gepaard met een toenemende invloed van de CPN op *De Nieuwe Tijd*. Het besluit om het blad op te heffen ging uit van de Komintern en werd kracht bijgezet door de partij. De ruimte voor een minder gebonden blad was voorbij, zoals ook bleek uit de mislukte poging van Gorter het blad opnieuw op te richten.

Bob Reinalda

M. Eickhoff, *De oorsprong van het 'eigene'. Nederlands vroegste verleden, archeologie en nationaal-socialisme* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2003; Amsterdam: Boom, 2003, 438 blz., €25,-, ISBN 90 5352 935 7).

In tegenstelling tot historici, die zich al sinds mensenheugenis met de grondslagen van hun vak bezighouden, hebben Nederlandse archeologen nog maar weinig aan reflectie op het eigen vakgebied gedaan. Tot voor kort was de geschiedenis van de archeologie nog een overwegend witte vlek. Pas de laatste jaren komt hierin enige tekening. In 2002 verscheen — twintig jaar nadat J. Ayolt Brongers er aan begonnen was — de biografie van Cas Reuvens, de man die aan het begin van de negentiende eeuw aan de wieg stond van de professionele archeologie-beoefening in Nederland. In de laatste maanden van 2003 verschenen er twee belangwekkende boeken over de geschiedenis van de Nederlandse archeologie. De wetenschapsjournalist Theo Toebosch liet met *Grondwerk. 200 Jaar archeologie in Nederland* het eerste overzichtswerk over de ontwikkelingsgang van de Nederlandse archeologie het licht zien. Ruim een maand eerder verdedigde de historicus Martijn Eickhoff aan de Universiteit van Amsterdam zijn proefschrift *De oorsprong van het 'eigene'*.

Martijn Eickhoff heeft in dit boek zijn vleugels wijd uitgeslagen. Hoewel de titel van het boek de suggestie wekt dat de auteur zich vooral geconcentreerd heeft op de wijze waarop Nederlandse archeologen gereageerd hebben op de belangstelling van de nazi's voor hun werk, biedt het boek veel meer dan dat alleen. *De oorsprong van het 'eigene'* laat zich lezen als een geschiedenis van de wijze waarop in Nederland professionele archeologen vanaf het eind van de negentiende tot halverwege de twintigste eeuw hun vak uitgeoefend hebben. Om die reden

begint het boek dan ook met een in 1896 door A. E. J. Holwerda in Leiden uitgesproken rede, die de opmaat was van een reveil van de archeologiebeoefening. Later groeide diens zoon J. H. Holwerda uit tot een van de belangrijkste spinnen in het archeologische web. Van 1919 tot 1939 was hij directeur van het met de Leidse universiteit gelieerde Rijksmuseum voor oudheden in Leiden. Holwerda was gevormd in een klassiek-humanistische kennistraditie: voor hem begon en eindigde alles met de klassieke Oudheid. Ook het in Nederland gevonden archeologisch materiaal werd vanuit dat perspectief bestudeerd. Omdat het Leidse museum in die jaren de enige instelling was die een opgravingsbevoegdheid had, was Holwerda regelmatig in den lande aan het graven. Bij het verklaren van de aangetroffen verschijnselen sloeg, zo weten we nu, zijn fantasie wel eens op hol. Het meest bekende voorbeeld is zijn koepelgraftheorie. In de talloze in Nederland aangetroffen grafheuvels zag hij een nauwe verwantschap met de Myceense koepelgraven.

De grote tegenstrever van Holwerda jr. was de Groningse domineeszoon A. E. van Giffen, die rond 1915 enkele jaren als conservator aan het Rijksmuseum voor oudheden was verbonden en vervolgens in het voor hem opgerichte Biologisch-Archeologisch Instituut in Groningen aan de slag kon. Van Giffen, gepromoveerd in de plant- en dierkunde, was empirisch ingesteld. Als bioloog had hij geleerd op zoek te gaan naar feiten en als archeoloog deed hij niet anders. Zijn methode laat zich samenvatten als een systematische classificatie van direct waarneembare archeologische verschijnselen. Behalve een volstrekt andere wetenschappelijke vorming en een verschillende benadering van het vak, waren conflicten uit hun gezamenlijke Leidse periode (1913-1917) er de oorzaak van dat Holwerda en Van Giffen in de meest letterlijke zin elkaars rivalen waren. Nooit zouden ze beiden gelijktijdig in hetzelfde overlegorgaan of adviescollege zitting willen nemen. Omdat zij hun vijandschap ook op hun leerlingen overdroegen, was er tot het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog sprake van een Leidse en een Groningse School. Deze rivaliteit had, zo maakt Eickhoff omstandig duidelijk, grote gevolgen voor de archeologie.

Zeker toen in het interbellum veel pogingen werden ondernomen om de 'volksgeest' in archeologische vondsten te ontdekken. Zowel Holwerda, Van Giffen als A. W. Byvanck (de derde wetenschapper die in dit boek een hoofdrol krijgt toebedeeld) waren op zoek naar kennis van en inzicht in de etnische en raciale samenstelling van het Nederlandse volk. Het gevolg van deze aandacht was dat 'het begin' van de vaderlandse geschiedenis steeds verder terug in de tijd gesitueerd kon worden. Terwijl P. J. Blok in 1892 in het eerste deel van zijn achtdelige *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* de vaderlandse geschiedenis nog met de Franken, Friezen en Saksen kon laten beginnen, duurde het niet lang voordat onomstotelijk vaststond dat dit begin ergens in het Neolithicum gezocht moest worden.

Met hun zoeken naar de etnisch-raciale identiteiten van de vroegste bewoners van ons land (waarbij de hunebedbouwers en de klokbekervolkeren speciale aandacht kregen), sloten de archeologen zich aan bij een veel bredere publieke en wetenschappelijke belangstelling voor het vraagstuk van etniciteit. Ook anderen, zoals volkskundigen, geografen, sociografen en fysisch antropologen hebben zich uitvoerig met de vraag beziggehouden op welke wijze cultuurverschillen binnen Nederland etnisch verklaard konden worden.

Eickhoff maakt op overtuigende wijze aannemelijk dat de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland — een land waarop Nederlandse archeologen, Van Giffen voorop, van oudsher hun blik gericht hadden en waarmee intensief werd samengewerkt — in dit opzicht geen breuk betekende, maar dat er eerder van continuïteit sprake was. Na 1933 was er in Duitsland een ruimere belangstelling voor de archeologie. Dat deze (mede) een politiek doel diende, stoorde slechts een enkeling. Van medewerkers van de SS-Ahnenerbe stonden tot ver

na het einde van de Tweede Wereldoorlog hun hoge wetenschappelijke gehalte en hun drijfveren niet ter discussie.

Na de uitvoerige schets van de goede verstandhouding tussen Nederlandse en Duitse archeologen, is het voor de lezer niet verrassend dat er zich met de Duitse bezetting geen fundamentele koerswijziging voordeed. Omdat er vakinhoudelijk weinig redenen waren om niet met de Duitsers samen te werken, stelden de meeste Nederlandse archeologen zich loyaal op. Eickhoff beschrijft (en beoordeelt) hun handel en wandel niet op een obligate wijze. Dus geen etiketten met 'goed' of 'fout'. De Duitse bezetter heeft het de Nederlandse archeologen overigens ook niet overdreven moeilijk gemaakt. Zij had aanvankelijk alle vertrouwen in, zoals Eickhoff dat noemt, de zelfnazificatie van de Nederlandse archeologie. Toen dat niet het gewenste resultaat opleverde, heeft zij de Nederlandse vakbroeders niet willen dwingen. Niet onbelangrijk was dat de Duitsers Van Giffen als de beste opgraver van Europa beschouwden. Er was uiteindelijk maar één archeoloog die zich volledig voor het karretje van de Duitsers liet spannen. In plaats van dit feit uit te vergroten, besteedt Eickhoff meer aandacht aan de omstandigheden waaronder de archeologen toen bepaalde keuzes moesten maken.

De drang om de ontwikkelingen in de juiste context te plaatsen en zoveel mogelijk nuances aan te brengen, heeft een gedegen boek als eindresultaat. Maar deze drang tot volledigheid heeft ook zijn schaduwkanten. Eickhoff is zoveel belangwekkende zaken op het spoor gekomen dat hij de worsteling met het vraagstuk van de ordening niet helemaal tot een goed einde heeft gebracht. De driedeling van het boek is niet zo gelukkig: in deel I worden de drie toonaangevende archeologen besproken (Holwerda, Van Giffen en Byvanck), deel II heeft als titel 'archeologie en maatschappij' en het derde luik heet 'archeologie en nationaal-socialisme'. Omdat de drie hoofdrolspelers uit het eerste deel later steeds opnieuw opduiken en de grenzen tussen het thema van deel II en deel III flinterdun zijn, ligt het risico van herhalingen overal op de loer. Met een andere opzet had het boek moeiteloos honderd pagina's dunner kunnen worden zonder dat het verhaal eronder zou hebben geleden. Herhalingen dragen nog een ander risico met zich mee: slordigheidjes. Om deze opmerking te staven citeer ik twee passages die duidelijk niet met elkaar stroken. 'In de tweede helft van de jaren dertig werd hiertoe door de aan de NSB-gelieerde organisatie Der Vaderen Erfdeel het tijdschrift *De Wolfsangel* ingezet, later hernoemd tot *Der Vaderen Erfdeel*. Nadat Der Vaderen Erfdeel in de zomer van 1940 de naam Volksche Werkgemeenschap kreeg en als zodanig een SS-organisatie werd, poogde men het 'volksche' besef te verspreiden via de nieuwe tijdschriften *Volksche Wacht* en *Hamer*.' (158) Op bladzijde 241 staat over ditzelfde onderwerp het volgende te lezen: 'Bij de verbreiding van het 'volksche' nationaal-socialisme nam Der Vaderen Erfdeel het voortouw. ... De stichting gaf vanaf mei 1938 het tijdschrift *Der Vaderen Erfdeel* uit, dat ... vanaf juli 1939 verscheen als de *Volksche Wacht*.' Goed, ik geef het toe, het zijn details, maar in dit verband niet onbelangrijke kleinigheden. Maar voor de archeologen van driekwart eeuw geleden zouden ze — indien gemaakt door iemand uit het 'verkeerde' kamp — voldoende zijn geweest voor het oplaaien van een stammenstrijd. In dat opzicht waren deze archeologen echte nazaten van 'hun' Germaanse voorvaders.

Cor van der Heijden

J. W. Schot, e. a., ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*, VII, *Techniek en modernisering. Balans van de twintigste eeuw* (Zutphen: Walburg pers, 2003, 372 blz., €39,95, ISBN 90 5730 070 2).

Met het verschijnen van deel zeven is de serie *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw*